॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं कर्म्म लोकेऽस्मिन् शुभं वा यदि वाऽशुभं। पुरुषं योजयत्येव फलयोगेन भारत।
कर्त्ताऽस्ति तस्य पुरुष उताहो नेति संशयः। एतदिच्छामि तत्त्वेन त्वत्तः श्रोतुं पितामह।
॥ भीष्म उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। प्रह्लादस्य च संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर।
असक्तं धुतपाप्मानं कुले जातं बहुश्रुतं। अलब्धमनहङ्कारं सत्त्वस्थं समये रतं।
तुल्यनिन्दास्तुतिं दान्तं शून्यागारनिवासिनं। चराचराणां भूतानां विदितप्रभवाव्ययं। ८०२५
अक्रुध्यन्तमहृष्यन्तमप्रियेषु प्रियेषु च। काञ्चने वाऽथ लोष्टे वा उभयोः समदर्शनं।
आत्मनि श्रेयसि ज्ञाने धीरं निश्चितनिश्चयं। परावरज्ञं भूतानां सर्व्वज्ञं समदर्शनं।
शक्रः प्रह्लादमासीनमेकान्ते संयतेन्द्रियं। बुभुत्समानस्तत्प्रज्ञामभिगम्येदमब्रवीत्।
यैः कश्चित् सम्मतो लोके गुणैः स्यात् पुरुषो नृप। भवत्यनपगान् सर्व्वांस्तान् गुणान् लक्षयामहे।
अथ ते लक्ष्यते बुद्धिः समा बालजनैरिह। आत्मानं मन्यमानः सन् श्रेयः किमिह मन्यसे। ८०२७
बद्धः पाशैश्च्युतः स्थानाद्विषतां वशमागतः। श्रिया विहीनः प्रह्लाद शोचितव्ये न शोचसि।
प्रज्ञालाभात्तु दैतेय उताहो धृतिमत्तया। प्रह्लाद सुस्वरूपोऽसि पश्यन् व्यसनमात्मनः।
इति सञ्चोदितस्तेन धीरो निश्चितनिश्चयः। उवाच श्लक्ष्णया वाचा स्वां प्रज्ञामनुवर्णयन्।
॥ प्रह्लाद उवाच ॥ प्रवृत्तिञ्च निवृत्तिञ्च भूतानां यो न बुध्यते। तस्य स्तम्भो भवेद्वाक्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः।
स्वभावात् सम्प्रवर्त्तन्ते निवर्त्तन्ते तथैव च। सर्व्वे भावास्तथाऽभावाः पुरुषार्थो न विद्यते। ८०२९
पुरुषार्थस्य चाभावे नास्ति कश्चिच्च कारकः। स्वयं न कुर्व्वतस्तस्य जातु मानो भवेदिह।
यस्तु कर्त्तारमात्मानं मन्यते साध्वसाधु वा। तस्य दोषवती प्रज्ञा अतत्त्वज्ञेति मे मतिः।
यदि स्यात् पुरुषः कर्त्ता शक्रात्मश्रेयसे ध्रुवं। आरम्भास्तस्य सिद्ध्येयुर्न तु जातु पराभवेत्।
अनिष्टस्य हि निर्वृत्तिरनिर्वृत्तिः प्रियस्य च। लक्ष्यते यतमानानां पुरुषार्थस्ततः कुतः।
अनिष्टस्याभिनिर्वृत्तिमिष्टसंवृत्तिमेव च। अप्रयत्नेन पश्यामः केषाञ्चित्तत् स्वभावतः। ८०३०
प्रतिरूपतराः केचिद्दृश्यन्ते बुद्धिमत्तराः। विरूपेभ्योऽल्पबुद्धिभ्यो लिप्समाना धनागमं।
स्वभावप्रेरिताः सर्व्वे निविशन्ते गुणा यदा। शुभाशुभास्तदा तत्र कस्य किं मानकारणं।
स्वभावादेव तत् सर्व्वमिति मे निश्चिता मतिः। आत्मप्रतिष्ठा प्रज्ञा वा मम नास्ति ततोऽन्यथा।
कर्म्मजन्त्विह मन्यन्ते फलयोगं शुभाशुभं। कर्म्मजं विषयं कृत्स्नमहं वक्ष्यामि तच्छृणु।
यथा वेदयते कश्चिदोदनं वायसोऽह्यदन्। एवं सर्व्वाणि कर्म्माणि स्वभावस्यैव लक्षणं। ८०३५
विकारानेव यो वेद न वेद प्रकृतिं परां। तस्य स्तम्भो भवेद्वाक्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः।
स्वभावभाविनो भावान् सर्व्वानेवेह निश्चयात्। बुध्यमानस्य दर्पो वा मानो वा किं करिष्यति।
वेद धर्म्मविधिं कृत्स्नं भूतानाञ्चाप्यनित्यतां। तस्माच्छक्र न शोचामि सर्व्वं ह्येवेदमन्तवत्।
निर्म्ममो निरहङ्कारो निराशीर्म्मुक्तबन्धनः। स्वस्थो व्यपेतः पश्यामि भूतानां प्रभवाप्ययौ।
कृतप्रज्ञस्य दान्तस्य विदृष्णस्य निराशिषः। नायासो विद्यते शक्र पश्यतो लोकमव्ययं। ८०४०